

ПОЛЯКОВ Р. Б.,

доктор філософії в галузі права,
молодший науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук
України)

УДК 343.37:347.736

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.84>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НЕСПРОМОЖНОСТІ (БАНКРУТСТВА) В АНГЛІЇ

Конкурсний процес у своєму історичному розвитку формувався у вигляді дуалізму провадження. З одного боку, він мав цивілістично-правовий складник, а з іншого – кримінальний. До країн, де наразі зберігається тенденція дуалізму у правовому регулюванні конкурсного процесу, якраз належить Англія.

Метою статті є виявлення ключових елементів та особливостей правової конструкції кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері неспроможності (банкрутства) в Англії та її діяльність у минулому й нинішньому періодах еволюції, проведення аналізу діючого механізму правового регулювання, судової практики із застосування законодавства в цій сфері.

Наголошується, що, на відміну від Німеччини, де подібні злочини підпадають під сферу злочину «банкрутство», в Англії термін «банкрутство» має кардинально інше значення.

У статті зазначається, що англійський законодавець збирає воедино різні типи деліктів, пов'язаних із неспроможністю, попутно передбачаючи процесуальні особливості притягнення осіб до відповідальності, та підтверджує тим самим нерозривність процесуального складника права банкрутства.

Звертається увага, що ст. 206 Акта неспроможності: вимагає наявності прямого умислу у вчиненні шахрайства; встановлює «період недовіри» в часовому проміжку в 12 місяців до відкриття провадження у справі про неспроможність; встановлює мінімальний розмір вартості приховуваного чи знищеного майна для настання кримінальної відповідальності (500 фунтів стерлінгів).

Наголошується на наявності певних складів злочинів, які законодавець кваліфікує у сфері неспроможності: фраздаторні правочини; перешкоджання процедурі неспроможності; фальсифікація бухгалтерії; зазначення неправдивої інформації; введення в оману кредиторів із метою отримання їхньої згоди на укладання будь-якої угоди.

Аргументується, що встановлена англійською судовою установою відсутність тягара переконання (*persuasive burden*) у випадку ч. 4 ст. 206 Акта неспроможності, безумовно, свідчить на користь дотримання презумпції невинуватості та має отримати позитивну оцінку. Обвинувачений має надати докази відсутності шахрайства у своїх діях, якщо хоче використати наведений, зокрема, у зазначеній нормі захист.

У статті доводиться, що сам по собі обов'язок доказування (*evidential burden*) не є порушенням презумпції невинуватості, однак покладання судовою практикою в Англії обов'язку доказування відсутності умислу в деяких злочинах у сфері неспроможності є беззаперечним порушенням вказаної презумпції.

Доводиться, що ст. 993 Акта компаній та ст. 213 Акта неспроможності в разі відкритої процедури неспроможності є суцільним механізмом та діють взаємопов'язано. У випадку неспроможності має місце загрозливий фінансовий стан боржника, тому можуть бути заявлені додаткові вимоги, які пов'язані саме з його шахрайською діяльністю. З огляду на зазначене добросовісні кредитори неплатоспроможного боржника не мають нести негативних наслідків, пов'язаних із його недобросовісною діяльністю, тому можливість покладення обов'язку відшкодування збитків на винних осіб є правильним та справедливим.

Звертається увага, що, на відміну від регулювання у процедурі неспроможності юридичних осіб, для фізичних осіб англійський законодавець передбачає інше формулювання із застосуванням лінгвістичної конструкції *"if he proves"* (тобто, якщо ця фізична особа доведе).

Аргументується, що кримінальна відповідальність у процедурі неспроможності в Англії має дуалістичний характер, оскільки у випадку процедури банкрутства фізичних осіб англійський законодавець встановлює окрему правову систему із власною судовою практикою.

Ключові слова: банкрут, боржник, делікт, євроінтеграція, злочин, кредитор, конкурсний процес, суд, шахрайство, фраздаторний правочин.

Poliakov R. B. Criminal liability in the field of insolvency (bankruptcy) in England

The competitive process, throughout its historical development, was shaped by a duality of proceedings. On the one hand, it had a civil law component, and on the other hand, a criminal one. England is currently among the countries where this dualistic tendency in the legal regulation of the competitive process is still preserved.

The article aims to identify the key elements and features of the legal construction of criminal liability for offences in the sphere of insolvency (bankruptcy) in England and its activity during past and present periods of evolution, conducting an analysis of the current legal regulation mechanism, and judicial practice in applying legislation in this area.

It is emphasized that, unlike in Germany, where similar offences fall under the scope of the crime of "bankruptcy," in England the term "bankruptcy" has a fundamentally different meaning.

The article notes that the English legislator brings together various types of insolvency-related offences, while simultaneously providing for procedural features of bringing persons to justice, thereby confirming the inseparability of the procedural component of bankruptcy law.

Attention is drawn to the fact that Section 206 of the Insolvency Act: requires the presence of direct intent in committing fraud; establishes a "period of distrust" in the time span of 12 months before the commencement of insolvency proceedings; and sets a minimum value for concealed or destroyed property for criminal liability to arise (£500).

The article highlights the existence of certain elements of crimes that the legislator classifies in the sphere of insolvency: transactions in fraud of creditors; misconduct in course of winding up; falsification of company's books; false representations and misleading creditors to obtain their consent to enter into any agreement.

It is argued that the established absence of a persuasive burden by the English judicial institution in the case of Section 206(4) of the Insolvency Act undoubtedly testifies in favour of adhering to the presumption of innocence and should receive a positive assessment. The accused must provide evidence of the absence of fraud in their actions if they wish to use the defense provided, inter alia, in the aforementioned norm.

The article proves that the evidential burden itself is not a violation of the presumption of innocence. However, the imposition by judicial practice in England of the burden of proving the absence of intent in certain insolvency crimes is an undisputed violation of the said presumption.

It is argued that Section 993 of the Companies Act and Section 213 of the Insolvency Act, in the case of an open insolvency procedure, form a single mechanism and operate interdependently. In the case of insolvency, there is a threatening financial state of the debtor, which may lead to additional claims related precisely to their fraudulent activity. Given this, bona fide creditors of an insolvent debtor should not bear negative consequences associated with the debtor's mala fide activity. Therefore, the possibility of imposing the obligation to compensate for losses on the guilty persons is appropriate and fair.

Attention is drawn to the fact that, unlike the regulation in corporate insolvency proceedings, the English legislator provides a different formulation for natural persons using the linguistic construction "if he proves" (i.e., if that natural person proves).

It is argued that criminal liability in insolvency proceedings in England has a dualistic nature, as the English legislator establishes a separate legal system with its own case law in the case of bankruptcy proceedings for natural persons.

Key words: *bankrupt, debtor, tort, European integration, crime, creditor, competitive process, court, fraud, fraudulent transaction.*

Вступ. Конкурсний процес у своєму історичному розвитку формувався у вигляді дуалізму провадження. З одного боку, він мав цивілістично-правовий складник, а з іншого – кримінальний. Кримінальна відповідальність ґрунтувалася на обставинах та фактах, які встановлювалися безпосередньо в цивільно-правовому процесі, та наставала залежно від результату цього процесу.

Дуалізм знаходив своє відображення також у компонуванні нормативного акта, за допомогою якого проводилося правове регулювання конкурсного процесу. У сучасному конкурсному процесі зберігається тенденція дуалізму у правовому регулюванні. До країн, у яких має місце така тенденція, належить Англія. Це економічно розвинена держава європейського континенту, тому її досвід у правовому регулюванні кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері неспроможності має великий інтерес для України. Більше того, останніми роками між нашими країнами склалися дружні відносини, що може мати наслідком зростання інвестицій в економіку нашої держави, на захист яких якраз і спрямований конкурсний процес.

Своєю чергою, це сприятиме євроінтеграції України.

Проблемами банкрутства та неплатоспроможності, у тому числі кримінальної відповідальності, займалися такі вітчизняні та іноземні вчені, як А. Бутирський, І. Бутирська, Б. Грек, Д. Гловер, Ю. Кабенюк, Л. Кокертон, В. Радзивілюк, Ю. Чорна, Р. Хаммер, Д. Фокс, та інші.

Водночас проблеми кримінальної відповідальності у сфері неспроможності в Англії українські науковці досліджували фрагментарно, що обумовлює необхідність проведення наукового дослідження в цій галузі.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення ключових елементів та особливостей правової конструкції кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері неспроможності (банкрутства) в Англії та її діяльність у минулому й нинішньому періодах еволюції, проведення аналізу діючого механізму правового регулювання, судової практики із застосування законодавства в цій галузі.

Результати дослідження. Звичайно, така особливість, як відсутність в Англії Кримінального кодексу або будь-якого іншого єдиного уніфікованого акта стосовно закріплення норм кримінального права, неминуче позначається й на проблематиці кримінальної відповідальності у сфері неспроможності.

Безумовно, беручи до уваги описане, факт розміщення норм із кримінальною відповідальністю в основному акті, що регулює процедуру неспроможності в Англії – Insolvency Act 1986 (далі – Акт неспроможності) [1], не викликати жодних здивувань.

Ще в далекому травні 1987 року Фокс Д.В. зазначав: “*Although the I.A. cannot be classified as a statute which falls within the mainstream of criminal law, it does, in point of fact, specify no less than 81 distinct criminal offences*” [2, с. 197] («Хоча Акт неспроможності й не може бути класифікований як нормативно-правовий акт, що підпадає під основний масив кримінального законодавства, він фактично передбачає не менше ніж 81 окреме кримінальне правопорушення»).

Не беремося перелічувати всі кримінально-правові норми Акта неспроможності, хоча це можливо було б реалізувати завдяки Додатку 10 (ориг., – *SCHEDULE 10*) до цього Акта, де передбачається розмір відповідальності за такі порушення, однак, на чому варто акцентувати, то це на тому, що відсутність чіткого групування кримінально-правових норм в Англії дає про себе знати й у випадку злочинів у сфері неспроможності. До прикладу, такі норми розкидані по всьому Акті в різних «конкурсах», подекуди утворюючи певні згруповані «острівці»...

Ураховуючи специфіку дослідження, видається доречним сфокусуватися саме на злочинах у сфері неспроможності, які внаслідок дуалістичної природи англійського права неспроможності «згруповані» у двох структурних розділах: Главі X Частини IV Акта неспроможності та Главі VI Частини IX Акта неспроможності.

Отже, одразу зазначаємо, що, на відміну від Німеччини, в Англії термін «банкрутство» має кардинально інше значення, хоча ті самі діяння, що в Німеччині підпадають під сферу злочину «банкрутство», в Англії також наведені у відповідній структурній частині Акта неспроможності [3].

Почнемо з аналізу кримінально-правових норм у сфері процедури неспроможності юридичних осіб (*winding up*) в Англії. Як уже зазначалося, ці норми містяться в окремому структурному розділі Акта неспроможності – Главі X Частини IV. Цей структурний розділ, як підказує назва (Недобросовісні дії до та під час ліквідації; покарання компаній і посадових осіб компаній; розслідування та судові переслідування (ориг., – *Malpractice before and during Liquidation; Penalisation of Companies and Company Officers; Investigations and Prosecutions*)), фактично ділиться на три складники:

- 1) визначення кримінально караних діянь;
- 2) відповідальність керівників компаній (у тому числі ліквідаторів), яка в сутності зводиться до цивільно-правової відповідальності у вигляді обов’язку компенсувати шкоду чи несення солідарної відповідальності;
- 3) процесуальні аспекти притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

І насправді, неодмінно потрібно зазначити про цікавість такого підходу, адже англійський законодавець збирає воедино різні типи деліктів, пов’язаних із неспроможністю, попутно передбачаючи процесуальні особливості притягнення осіб до відповідальності, та підтверджує тим самим нерозривність процесуального складника права банкрутства.

Отже, беручи до уваги описане, сфокусуємось саме на першому складнику та стисло зазначимо про особливість другого, яка є важливою у сфері кримінальної відповідальності.

І, що одразу впадає в око, то це відносно подібний кількісний склад кримінально-правових норм до українських та німецьких відповідників, адже ми говоримо про 6 статей Акта неспроможності (ст.ст. 206–211).

Попри те, що, як зазначалося вище, в Англії відсутнє аналогічне німецькому поняття кримінального «банкрутства», ст. 206 Акта неспроможності є максимально наближеною до § 283 Кримінального кодексу Німеччини (далі – КК Німеччини), незважаючи на кардинально іншу назву (Шахрайство і тому подібне в очікуванні процедури неспроможності (*winding up*) (ориг., – *Fraud, etc. in anticipation of winding up*)), адже в ч. 1 цієї норми англійського законодавства визначаються подібні діяння. Зокрема, але не виключно, це: приховування чи виведення майна компанії та приховування, знищення чи фальсифікація бухгалтерії. Більше

того, одразу чітко зазначається і суб'єкт злочину, а саме особа, яка колись була чи наразі є посадовою особою компанії (ч. 1 ст. 206 Акта неспроможності). І в цьому аспекті англійський законодавець, певно, перевершує німецького *vis-à-vis*, передбачаючи, по-перше, можливість визначення суб'єктом злочину тіньового директора (ч. 3 ст. 206 Акта неспроможності), по-друге, за певною аналогією із § 283d KK Німеччини, встановлює в ч. 5 ст. 206 Акта неспроможності можливість притягнення до відповідальності третіх осіб, які, знаючи про вчинення злочину боржником, приймають його майно як у власність, так і в заставу. Проте, разом із позитивними моментами, подібними є й деякі негативні аспекти, які будуть висвітлені дещо нижче. Наразі сфокусуємось саме на відмінностях.

По-перше, як стає зрозуміло з лінгвістичного аналізу назви, склад злочину за ст. 206 Акта неспроможності вимагає наявності прямого умислу у вчиненні шахрайства. І особливою є відсутність згадки про це в безпосередній диспозиції зазначеної норми (ч. 1), коли обов'язковість умислу вчинення шахрайства стає зрозумілою лише через п. «а» ч. 4 цієї норми, де зазначається про неможливість притягнення до відповідальності у разі доведення його відсутності.

Л. Кокертон зазначає: *“In summary, when considering the word fraud in an Insolvency situation the onus is on the liquidator at first to prove that there was an intention to defraud creditors, which is considerably difficult to prove. However if this point is proved there will generally be no defence available to the directors”* [4] («У підсумку, коли розглядається поняття “шахрайство” у випадку неспроможності, на ліквідатора покладається спочатку тягар доведення існування умислу введення кредиторів в оману, що довести, звісно, досить складно. Однак, якщо цей факт буде доведено, директори, як правило, не матимуть жодного захисту»).

По-друге, в ч. 1 ст. 206 Акта неспроможності встановлюється часовий проміжок у 12 місяців до відкриття провадження у справі про неспроможність, який за своєю суттю є «періодом недовіри». На нашу думку, такий підхід є дещо сумнівний з огляду на те, що період недовіри доречний у випадку презумпції *mala fides*, тобто квазі-делікту. Коли мова йде про злочин із прямим умислом шахрайства, період недовіри, певно, позбавлений жодної об'єктивної необхідності. Постає закономірне запитання: чим шахрайський випадок, вчинений за два роки до відкриття провадження у справі, є «гіршим» за аналогічний, учинений за 11 місяців?

По-третє, англійський законодавець встановлює мінімальний розмір вартості прихованого чи знищеного майна для настання кримінальної відповідальності за ст. 206 Акта неспроможності (500 фунтів стерлінгів).

Отже, саме такий розмір потенційної шкоди кредиторам, за задумом англійського законодавця, вже є достатнім для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, з можливістю накладення відповідальності у вигляді позбавлення волі.

На противагу цьому, за задумкою українського законодавця, відповідальність у вигляді штрафу згідно зі ст.ст. 164-15, 166-16, 166-17 Кодексу України про адміністративні правопорушення, може настати лише за збитки у понад 757 000 грн (відповідальність за вказаними статтями цього Кодексу може наставати лише в разі завдання збитків, які у 500 та більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (далі – НМДГ), урахуваючи приписи п. 5 підрозділу 1 розділу XX, пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 Податкового кодексу України [5] та ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» [6], 1 НМДГ для кваліфікації адміністративних правопорушень становить 1514 гривень), тобто майже у **тридцять** разів більше за англійський відповідник, який є достатнім навіть для позбавлення волі...

Окрім цього, в Англії наявні ще такі склади злочинів у сфері неспроможності: фрода-торні правочини (ст. 207 Акта неспроможності), перешкоджання процедурі неспроможності (ст. 208 Акта неспроможності), фальсифікація бухгалтерії (ст. 209 Акта неспроможності), зазначення неправдивої інформації про матеріальний стан боржника (ст. 210 Акта неспроможності), введення в оману кредиторів з метою отримання їхньої згоди на укладання будь-якої угоди (ст. 211 Акта неспроможності).

Характерною рисою цих діянь буде відсутність мінімального розміру допустимої завданої шкоди, що, знову ж таки, є досить показовим для українського правового регулювання.

І, як убачається з назв зазначених статей Акта неспроможності, в Англії наявна чимала кількість відповідників деліктів українському аналогу, що, правда, за них передбачається кримінальна відповідальність. Зрештою, показовою є позиція Апеляційного кримінального суду Англії та Уельсу (ориг., – *England and Wales Court of Appeal (Criminal Division)*), висловлена в п. 80 судового рішення (номер цитування [2004] EWCA Crim 1025) у справах 200206679 B5; 200204468 D5; 200204469 D5; 200306081 C5; 200400948 B5; 200304202 C4 від 29 квітня 2004 року: *“Insolvency offences have long been regarded as subject to special rules. The Debtors Act 1869 created a number of offences on the part of bankrupts, and in several cases the onus was placed on the defendant to prove that he had no intent to defraud. So did the Bankruptcy Act 1914. The Companies Act 1948 included a similar code in relation to offences committed by those involved in insolvent companies. The Report of the Cork Committee into Insolvency Law and Practice of 1982 (Cmnd. 8558), which led to the enactment of the IA Act 1986, stated that the Law Commission considered that insolvency offences should continue to be dealt with outside the general criminal law because:*

“being a bankrupt ... justifies the imposition of more stringent criminal liability than would be appropriate for solvent citizens”” [7] («Злочини у сфері неспроможності здавна вважалися такими, що підпадають під дію спеціальних правил. Акт про боржників 1869 року створив низку злочинів з боку банкрутів, і в кількох випадках на відповідача покладался тягар доведення відсутності в нього наміру шахрайства. Те саме стосується і Акта про банкрутства 1914 року. Акт про компанії 1948 року містив аналогічний кодекс стосовно злочинів, вчинених особами, причетними до неплатоспроможних компаній. У Звіті Коркського комітету з питань законодавства та практики неспроможності 1982 року (Cmnd. 8558), який призвів до прийняття Статуту неспроможності 1986 року, зазначалося, що Юридична комісія вважає, що злочини, пов’язані з неспроможністю, повинні й надалі розглядатися поза загальним кримінальним законодавством, оскільки:

“перебування у статусі банкрута... виправдовує встановлення більш суворої кримінальної відповідальності, ніж це було б доречно для платоспроможних громадян”»).

З іншого боку, структурний аналіз згаданих складів злочинів в Англії дає змогу дійти висновку про певну подібність недоліків із німецькою системою кримінальної відповідальності за злочини у сфері неспроможності. Насамперед мова йде знову про фактичне визначення одного діяння як двох різних злочинів, ба більше, в Англії колізія утворюється в одній правовій нормі.

До прикладу, п. «с» ч. 1 ст. 206 Акта неспроможності визначає спотворення, фальсифікацію, знищення чи приховування бухгалтерії (в ориг., – *“...any book or paper affecting or relating to the company’s property or affair”*), тобто «будь-яка книга чи документ, що стосується майна або справ компанії» [1]) як злочин шахрайства в очікуванні банкрутства.

З іншого боку, п. «d» ч. 1 ст. 206 Акта неспроможності аналогічно до попередньої норми кваліфікує внесення неправдивого запису до бухгалтерії.

Отже, постає логічне запитання: чи не охоплюється «внесення неправдивого запису» більш ширшим поняттям «фальсифікації» бухгалтерії?

До того ж ст. 209 Акта неспроможності присвячена визначенню злочину фальсифікації бухгалтерії. Під поняття цього злочину підпадають діяння, визначені п.п. «с» та «d» ч. 1 ст. 206 Акта неспроможності. Щоправда, наявний дещо відмінний суб’єкт. Якщо у ст. 206 суб’єктом визнається чинна або колишня посадова особа, в тому числі тіньовий директор, то за ст. 209 Акта неспроможності суб’єктом буде вкладник компанії чи її посадова особа. Тож потенційно, вчиняючи одне діяння, в Англії особа може скоїти три злочини.

Необхідно також наголосити, що в п. 25 судового рішення Апеляційного суду Англії та Уельсу у кримінальних справах (номер цитування [2011] EWCA Crim 728) у справі 20105676 B1 від 25 березня 2011 року зазначено: *“It follows that in our judgment, records kept on computer that affect or relate to a company’s property or affairs are within the composite*

expression "book or paper affecting or relating to the company's property or affairs" [8] («Із цього вбачається, що, на нашу думку, записи, які зберігаються в комп'ютері та впливають на майно чи справи компанії або стосуються їх, охоплюються комплексним виразом "книга чи документ, що стосується майна або справ компанії"»). Хоча в п. 23 цього ж судового рішення суд зазначав, що комп'ютер не підпадає під поняття "*paper*", яке з англійської може перекладатися як «стаття», так і «папір».

Подібна ситуація виникає також зі ст.ст. 208 та 210 Акта неспроможності. Стаття 210 Акта неспроможності стосується суттєвих упущень у заявах щодо справ компанії, коли п. «а» ч. 1 ст. 208 Акта неспроможності визначає умисне нерозкриття ліквідатору повної інформації стосовно власності компанії.

Утім, певно, останнім аргументом щодо суворості англійської системи кримінальної відповідальності слугуватиме такий підхід.

Зокрема, у ч. 4 ст. 206 Акта неспроможності визначається про можливість обвинуваченого довести відсутність умислу шахрайства (п. «а») або відсутність наміру приховувати майно чи обходити закон. Подібне регулювання міститься й у ч. 2 ст. 207, ч. 4 ст. 208, ч. 4 ст. 210 Акта неспроможності.

У цьому аспекті показовим є судові рішення Апеляційного суду Англії та Уельсу у кримінальних справах (номер цитування [2001] EWCA Crim 2845) у справі 2001/4788/S3 від 19 грудня 2001 року [9], де, як зазначено в п. 3 рішення, перед судом постало питання щодо відповідності ч. 4 ст. 206 Акта неспроможності положенням ч. 2 ст. 6 Конвенції з прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) (презумпція невинуватості). І потрібно наголосити, що в Англії, в силу положень ст. 4 Акта про права людини 1998 року [10] (ориг., – *Human Rights Act 1998*, нормативний документ, яким імплементовано ЄКПЛ), зокрема, Апеляційний суд може прийняти декларацію про невідповідність положення нормативного акта ЄКПЛ.

Отже, Лорд Верховний Суддя Валлер (ориг., – *Lord Justice Waller*) у п. 61 цього рішення визначив: "*We do not believe that what is said there justifies a persuasive burden rather than an evidential burden. With an evidential burden it will be for a defendant to produce some evidence that any concealment established against him was not with the intention to defraud. Common sense dictates that if concealment is proved the evidential burden will itself be quite a difficult burden for the defendant to surmount. If however he were to surmount it, then it would be less than satisfactory if he could still be convicted if the jury were not sure that he had intended to defraud. Nothing that we have seen demonstrates a justification for that being a possible result in some cases because of some "threat faced by society"*" [9] («Ми не вважаємо, що сказане там виправдовує тягар переконання, а не доказування. За наявності доказового тягара саме обвинувачений має подати певні докази, які свідчили б, що будь-яке доведене проти нього приховування не було вчинене з наміром введення в оману (шахрайства). Здоровий глузд підказує, що якщо факт приховування доведено, то сам тягар доказування буде досить важким для обвинуваченого. Однак, якщо він усе ж подолає цей тягар, то було б незадовільним, якби його все одно могли визнати винним, навіть якщо присяжні не впевнені, що він мав намір вчинити шахрайство. Ми не бачимо жодних підстав, які виправдовували б можливість такого результату в окремих випадках лише через якусь загрозу, що постає перед суспільством»).

Д. Хаммер у своєму дослідженні, присвяченому співвідношенню презумпції невинуватості зі зворотним тягарем переконання зазначає: "*The reverse persuasive burden is a considerable departure from the normal operation of the presumption of innocence. Requiring the defendant to prove his innocence on the balance of probabilities increases the risk of mistaken conviction*" [11, с. 148] («Зворотний тягар переконання є суттєвим відхиленням від звичайного застосування презумпції невинуватості. Вимога до підсудного доводити свою невинуватість на основі переважання ймовірностей збільшує ризик помилкового засудження»).

Дж. Аллен вказує на усталеність у науковому середовищі уявлення про невідповідність зворотного тягара доказування (переконання) (ориг., – *reverse burden*) презумпції невинуватості [12, с. 116].

Таким чином, встановлена англійською судовою установою відсутність тягара переконання (*persuasive burden*) у випадку ч. 4 ст. 206 Акта неспроможності, безумовно, свідчить на користь дотримання презумпції невинуватості та має отримати позитивну оцінку.

Водночас, на жаль, не виявляється можливим зазначити аналогічне й щодо обов'язку доказування. Адже, Р. Главер відзначає: “*The evidential burden may be defined as the obligation on a party to adduce or point to some evidence in support of his case*” [13, с. 307] («Тягар доказування можна визначити як обов'язок сторони надати або вказати на певні докази на підтримку своєї справи»).

Тобто, ураховуючи наведене вище судове рішення та процитовану позицію, обвинувачений має надати докази відсутності шахрайства у своїх діях, якщо хоче використати наведений, зокрема, у ч. 4 ст. 206 Акта неспроможності захист.

Інакше кажучи, так, обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість, однак, якщо він хоче бути визнаний невинуватим у зв'язку з відсутністю умислу (а отже, складу злочину), він має це підтвердити доказами. Тобто доказати свою невинуватість. Більше того, складність ситуації посилюється тим, що умисел як елемент суб'єктивної сторони є дуже складним для доведення, а особливо для доказування, адже саме це і є, без перебільшення, сутністю судового процесу.

Доходимо висновку, що хоча сам по собі обов'язок доказування (*evidential burden*) не є порушенням презумпції невинуватості, однак покладання судовою практикою в Англії обов'язку доказування відсутності умислу в деяких злочинах у сфері неспроможності є беззаперечним порушенням вказаної презумпції.

Перейдемо до аналізу кримінального компоненту у другому складнику Глави Х Частини IV Статуту неспроможності.

Попри те, що загалом цей складник присвячено цивільно-правовій відповідальності директорів та керівників компаній, у ньому наявний кримінальний елемент.

По-перше, це пряма згадка про кримінально-правову санкцію у вигляді, серед іншого, ув'язнення, закріплену в ч. ст. 216 Акта неспроможності, яка, своєю чергою, присвячена забороні повторного використання назви неспроможної компанії.

По-друге, і, певно, більш цікаво, – це ст. 213 Акта неспроможності з назвою Шахрайська торгівля (ориг. – *Fraudulent trading*).

Перш за все привертає увагу її взаємодія зі ст. 993 Акта компаній (ориг. – *Companies Act 2006*) [14], яка називається Злочин шахрайської торгівлі (ориг. – *Offence of fraudulent trading*).

Диспозиція діяння закріплюється в ч. 1 двох зазначених статей та фактично є тотожною й має на увазі здійснення підприємницької діяльності з метою введення в оману кредиторів компанії чи будь-якої третьої особи або загалом ведення підприємницької діяльності заради будь-якої шахрайської мети.

Звісно, в обох випадках є свої особливості, зокрема, у ст. 993 Акта компаній одразу чітко визначається суб'єкт злочину, а саме “... *every person who is knowingly a party to the carrying on of the business in that manner...*” [14] («... кожна особа, яка свідомо бере участь у веденні підприємницької діяльності...»). У випадку ж ст. 213 Акта неспроможності, то в ч. 1, де зазначена гіпотеза, аналогічної згадки немає, однак вона наявна в ч. 2. При цьому фактично встановлення суб'єкта делікту у ст. 213 Акта неспроможності відбувається дещо опосередковано, оскільки він стає зрозумілим тільки завдяки встановленню можливості суду покласти на нього відповідальність за заявою ліквідатора.

До того ж такий суб'єкт встановлюється в нормі, яка міститься в розділі, присвяченому покаранню саме директорів та керівників компаній. Утім, Верховний суд Великої Британії у п. 26 свого нещодавнього судового рішення [2025] UKSC 18 від 7 травня 2025 року правильно зазначив: “... *there is nothing in the language of section 213(2) which restricts the scope of the provision to directors and other “insiders” who were directing or managing the business of the company. The natural meaning of the statutory words ... is wide enough to cover not only such “insiders” but also persons who were dealing with the company if they knowingly were parties to*

the fraudulent business activities in which the company was engaged. Such persons could include those who transacted with the company in the knowledge that by those transactions the company was carrying on its business for a fraudulent purpose” [15] («... У формулюванні ч. 2 ст. 213 немає нічого, що обмежувало б сферу застосування цього положення саме до директорів чи інших “інсайдерів”, які керували або управляли бізнесом компанії. Природне значення законодавчих слів ... є достатньо широким, щоб охоплювати не лише таких “інсайдерів”, а й осіб, які мали справу з компанією, якщо вони свідомо були учасниками шахрайської підприємницької діяльності, у якій брала участь компанія. До таких осіб можуть належати й ті, хто вступав у правочини з компанією, усвідомлюючи, що через ці правочини компанія веде свою діяльність із шахрайською метою»).

Необхідно також вказати про значну популярність цього судового рішення, адже згадки про нього можливо знайти в чималій кількості англійських публікацій [16–22].

Окрім цього, потрібно зауважити про різну спрямованість згаданих правових норм. Якщо ст. 213 Акта неспроможності як санкцію передбачає лише цивільно-правову відповідальність, а саме покладення судом обов’язку на винних осіб внести вклад до майна компанії, то ст. 993 Акта компаній встановлює кримінальну відповідальність до 10 років позбавлення волі, без зазначення про цивільно-правовий вимір відповідальності.

Звісно, одразу виникають певні запитання щодо розміру встановленої санкції, а саме 10 років позбавлення волі, коли, як убачається з Додатка 10 до Акта неспроможності, загальом термін позбавлення волі становить до 7 років.

Тим не менше, проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що ст. 993 Акта компаній та ст. 213 Акта неспроможності в разі відкритої процедури неспроможності є суцільним механізмом та діють взаємопов’язано. На користь цього свідчитиме й той аргумент, що в ч. 2 ст. 993 Акта компаній чітко вказано про можливість її застосування, в тому числі, й у процедурі неспроможності.

Необхідність сумісного застосування зазначених положень обґрунтовується тим, що у випадку неспроможності, безумовно, наявний загрозливий фінансовий стан боржника, при цьому до нього можуть бути заявлені додаткові вимоги, які пов’язані саме з його шахрайською діяльністю. Таким чином, добросовісні кредитори неплатоспроможного боржника не мають нести негативних наслідків, пов’язаних із його недобросовісною діяльністю, тому можливість покладення обов’язку відшкодування збитків на винних осіб є правильною та справедливою.

Ураховуючи наведений аналіз, ми не можемо поділити позицію Г. Скудра, який ставить під сумнів необхідність існування ст. 213 Акта неспроможності: “... *it is clear that the requisite criminal “intent to defraud” and the lack of any intra-section defence in section 213 means that it is a higher hurdle to surmount than wrongful trading which is only tempered by the fact that wrongful trading applies to directors only. However they both have the same remedy at the end. This therefore seriously calls the utility of section 213 civil fraudulent trading into question. This is further exaggerated by the criminal nature per se of “intent to defraud”*” [23, с. 17] («... очевидно, що необхідний кримінальний “намір введення в оману” та відсутність будь-якого внутрішньостатейного захисту у статті 213 означають, що це значно вищий поріг доведення, ніж при незаконній торгівлі, яка пом’якшується лише тим фактом, що незаконна торгівля застосовується виключно до директорів. Однак, зрештою, вони обидві мають однаковий засіб правового захисту. Тому це серйозно ставить під питання доречність ст. 213 цивільної шахрайської торгівлі. Цю проблему ще більше підкреслює кримінальний характер самої вимоги “наміру введення в оману”»), а також доходить надалі висновку про альтернативу ст. 993 Акта компаній ст. 213 та ст. 214 (неправомірна торгівля) Акта неспроможності [23, с. 17].

Свою позицію обґрунтовуємо також таким. Хоча ст. 213 Акта неспроможності дійсно містить елементи, подібні до тих, що передбачені ст. 214 Акта неспроможності (яка має назву «неправомірна торгівля» (ориг. – *Wrongful trading*)), зокрема цивільно-правову санкцію, ст. 214 є самостійною нормою, яка застосовується окремо від шахрайської торгівлі, про що прямо зазначено у її ч. 8. Більше того, доцільність її застосування пояснюється

існуванням фактичних збитків, які можуть бути завдані кредиторам через несвоєчасне звернення для відкриття провадження у справі про неспроможність (*winding up*) або реструктуризацію (*administration*).

Перейдемо до аналізу кримінально-правових норм у процедурі банкрутства фізичних осіб в Англії.

Як зазначалося вище, Глава VI Частини IX Акта неспроможності присвячена злочинам у сфері банкрутства. Ця структурна частина, звичайно, має чимало власних особливостей, відмінних від відповідника у процедурі неспроможності юридичних осіб в Англії. До прикладу, наявний кардинально інакший підхід щодо структури. Адже Глава VI Частини IX Акта неспроможності умовно поділена на два складники, де перший присвячений загальним питанням, а другий – безпосередньо стосується злочинів у процедурі банкрутства, про що підказує й сама назва – «делікти банкрута до чи після банкрутства» (ориг., – *Wrongdoing by the bankrupt before and after bankruptcy*).

Необхідно звернути увагу на ст. 352 Акта неспроможності, адже фактично вона є аналогом ч. 4 ст. 206, ч. 4 ст. 208 та ч. 4 ст. 210 Акта неспроможності, оскільки положення цієї норми для фізичних осіб передбачають можливість захисту від настання кримінальної відповідальності у випадку доведення відсутності умислу шахрайства чи приховування майна.

Однак, на відміну від регулювання у процедурі неспроможності юридичних осіб, для фізичних осіб англійський законодавець передбачає інше формулювання із застосуванням лінгвістичної конструкції “*if he proves*” (тобто, якщо ця фізична особа доведе).

Із цього приводу потрібно знову згадати про судові рішення (номер цитування [2004] EWCA Crim 1025) Апеляційного кримінального суду Англії та Уельсу у справах 200206679 B5; 200204468 D5; 200204469 D5; 200306081 C5; 200400948 B5; 200304202 C4 від 29 квітня 2004 року [7].

Отже, у третьому абзаці п. 49 цього рішення зазначено: “... *the words “if he proves” must, as a matter of plain English, mean more than the evidential raising of an issue for the protection to refute beyond reasonable doubt*” [7] («... слова “якщо особа доведе” повинні, з погляду звичайної англійської мови, означати більше, ніж просто доказове порушення питання, яке сторона захисту має спростувати поза розумним сумнівом»). Надалі, у п. 84 суд зазначає, що судові рішення Апеляційного суду Англії та Уельсу у кримінальних справах (номер цитування [2001] EWCA Crim 2845) у справі 2001/4788/S3 (прим., – в ориг. згадується як *Carass*) необхідно вважати частково скасованим (ориг., – *impliedly overruled*) [7]. У п. 86 вказується: “*Section 352 of the IA Act 1986 in its ordinary meaning imposes a persuasive or legal burden of proof on the defendant ...*” [7] («Стаття 352 Акта неспроможності у її звичайному значенні покладає на обвинуваченого тягар переконання ...»).

Зрештою, у п. 99 цього судового рішення англійська судова установа доходить висновку, що ст. 352 Акта неспроможності **не порушує** ч. 2 ст. 6 ЄКПЛ у разі покладання на обвинуваченого тягара переконання (ориг., – *legal burden*) у випадку ч. 1 ст. 353 Акта неспроможності (нерозкриття інформації у процедурі банкрутства стосовно наявного майна), коли у випадку ч. 1 ст. 357 Акта неспроможності (відчуження майна із шахрайською метою) порушення не відбудеться лише в разі покладання виключно тягара доказування (ориг., – *evidential burden*) [7].

Отже, як бачимо, застосовується диференційований підхід залежно від делікту, про що і вказується в п. 92 рішення: “*Its effect within Chapter VI depends on the context of its application*” [7] (« Її вплив (прим., – ст. 352 Акта неспроможності) посеред Глави VI залежить від контексту її застосування»).

Потрібно зазначити, що мотиви апеляційної інстанції щодо такого диференційованого підходу стосовно ст. 357 Акта неспроможності наведені у п.п. 87–89 вказаного судового рішення, і, як стає зрозуміло, такого висновку було досягнуто через «широту» самої правової конструкції делікту, а отже, через його суворість, а також через певний історичний аспект [7]. Попри всю вагомість та значимість цих аргументів, їх повне наведення як цитати навряд чи можливо назвати виправданим з огляду на їхню об’ємність.

Насправді, маємо зазначити, що описана позиція англійської судової установи має доволі дивний вигляд. Перш за все положення ст. 352 Акта неспроможності не містять згадки про винятки щодо будь-яких статей, незважаючи на спосіб визначення делікту.

З іншого боку, повторюємось, дійсно англійський законодавець використовує інше формулювання у ст. 352 Акта неспроможності, яке фактично вимагає від обвинуваченого доведення власної невинуватості для виправдання в суді, що фактично суперечить положенням ч. 2 ст. 6 ЄКПЛ. І якраз у цьому випадку, на нашу думку, було б коректно застосувати підхід, визначений у зазначеному нами раніше судовому рішенні Апеляційного суду Англії та Уельсу у кримінальних справах (номер цитування [2001] EWCA Crim 2845) у справі 2001/4788/S3, та визначити про покладення на боржника саме обов'язку подання доказів. І, певно, саме такий підхід найбільш відповідав би історичній еволюції англійського кримінального права у сфері неспроможності з огляду на таке.

У п. 80 судового рішення (номер цитування [2004] EWCA Crim 1025) Апеляційного кримінального суду Англії та Уельсу у справах 200206679 B5; 200204468 D5; 200204469 D5; 200306081 C5; 200400948 B5; 200304202 C4 від 29 квітня 2004 року), згаданого вище в цій роботі, англійська судова установа зазначає про покладання обов'язку доведення на боржника ще в Акті боржників 1869 року [24; 7].

Однак, насправді, аналіз цього Акта дає змогу дійти іншого висновку. Частина 2 Акта боржників 1869 року присвячувалась покаранню саме шахрайських боржників. Зокрема, як убачається із системного аналізу ст. 11 цього Акта, у той час використовувалось формулювання *“unless the jury is satisfied that he had no intent to defraud”* («якщо тільки присяжні не переконуються, що він не мав наміру введення в оману») або *“unless the jury is satisfied that he had no intent to conceal the state of his affairs or to defeat the law”* («якщо тільки присяжні не переконуються, що він не мав наміру приховувати стан своїх справ або порушувати закон») [24]. Безумовно, вказані формулювання можливо трактувати по-різному. Однак необхідно погодитись із тим фактом, що, на відміну від ст. 352 Акта неспроможності, формулювання *“if he proves”* у XIX столітті не використовувалося взагалі. А отже, з лінгвістичної точки зору, ніщо не заважає сказати, що наведені положення Акта боржників 1869 року просто як юридична техніка передбачали можливість бути виправданим у суді, без необхідності несення жодного тягара доведення.

Аналіз цього історичного джерела дає змогу дійти такого неочікуваного висновку про суворість сучасної англійської системи кримінальної відповідальності у сфері неспроможності (банкрутства) порівняно з XIX століттям.

Якщо зараз за злочини у сфері банкрутства в Англії відповідно до Додатка 10 до Акта неспроможності встановлюється покарання у вигляді позбавлення волі або до 2 років, або до 7 років, залежно від злочину (а у випадку ст. 357 санкція якраз і обмежена 2 роками позбавлення волі), то, як убачається з положень Акта боржників 1869 року, тодішня санкція становила, як правило, до одного або до двох років позбавлення волі з каторгою чи без.

Отже, доведено, що підхід до покарання боржників за злочини у сфері неспроможності за положеннями Акта XIX століття в Англії, як це не дивно, був значно лояльнішим за сучасний, особливо враховуючи підхід судових установ в Англії щодо обов'язку доведення невинуватості та його кореляції із презумпцією невинуватості, встановленою ч. 2 ст. 6 ЄКПЛ.

Повертаючись до сучасності, потрібно звернути увагу на самі злочини у сфері банкрутства за правом Англії. Зокрема, якщо порівнювати з аналогічним складником Акта неспроможності, присвяченим юридичним особам, дійсно привертає увагу встановлення англійським законодавцем інших назв злочинів за фактично однакові діяння в обох процедурах.

До прикладу, ст. 356 Акта неспроможності має назву «Неправдиві заяви» (ориг. – *“False statements”*) та її диспозиція, наведена в ч. 1, фактично відповідає диспозиції ч. 1 ст. 210 Акта неспроможності (тобто нормі, у якій встановлена кримінальна відповідальність у сфері процедури неспроможності юридичних осіб). При цьому у ч. 2 ст. 356 Акта неспроможності наявна диспозиція вже інших діянь, і характерно, що її п. «d» визначає злочином

надання кредиторам неправдивої інформації, чому у випадку юридичних осіб присвячується окрема ст. 211 Акта неспроможності.

Або ж ст. 208 Акта неспроможності, яка присвячена перешкоджанню процедурі неспроможності, фактично визначає злочинними аналогічні діяння, які у випадку процедури банкрутства фізичних осіб «розкидані» між ст. 353 (нерозкриття інформації у процедурі банкрутства стосовно наявного майна) та ст. 354 (приховування майна) Акта неспроможності.

Можна також вказати і про п. «f» ч. 1 ст. 206 Акта неспроможності, де криміналізується розпорядження майном, отриманим у кредит із шахрайською метою, чому при процедурі банкрутства фізичних осіб в Англії присвячується ціла ст. 359 Акта неспроможності.

Звісно, що у Главі VI Частини IX Акта неспроможності наявні діяння, які притаманні саме фізичним особам, зокрема, це ст. 358 – втеча від процедури банкрутства (ориг. – *Absconding*), однак, звичайно, не дуже зрозуміло, чому відсутня аналогічна стаття у випадку неспроможності юридичних осіб, адже їхні керівники теж можуть вдатися до втечі.

Так само у злочинах у сфері банкрутства в Англії відсутня пряма згадка про фраздаторні правочини, як у ст. 207 Акта неспроможності. Щоправда, певним замінником покликана виступити вже згадана ст. 357 Акта неспроможності. І аргументом на користь цієї позиції ставатиме наявність ідентичного періоду «недовіри» – 5 років.

Серед іншого, потрібно вказати і про відсутність у злочинах у сфері банкрутства в Англії встановленого мінімального розміру майна чи майнової шкоди для настання кримінальної відповідальності.

Отже, урахувуючи описане, можна дійти висновку, що кримінальна відповідальність у процедурі неспроможності в Англії дійсно має дуалістичний характер, оскільки у випадку процедури банкрутства фізичних осіб англійський законодавець встановлює окрему правову систему із власною судовою практикою.

Проте безспірним залишається факт подібності цих двох систем кримінальної відповідальності, а їхня відмінність є доволі штучною, що підштовхує до думки про те, що вона була закладена лише задля створення двох різних систем.

Отже, потрібно визнати, що такий дуалізм навряд чи можна вважати доречним, адже, урахувуючи подібність кримінально караних діянь, єдиний (уніфікований) підхід був би більш продуктивним та ефективним.

На підставі проведеного дослідження необхідно навести такі висновки.

Висновки

1. Наголошено, що, на відміну від Німеччини, в Англії термін «банкрутство» має кардинально інше значення, незважаючи на те, що в Німеччині подібні злочини підпадають під сферу злочину «банкрутство».

2. Зазначається, що англійський законодавець збирає воедино різні типи деліктів, пов'язаних із неспроможністю, попутно передбачаючи процесуальні особливості притягнення осіб до відповідальності, та підтверджує тим самим нерозривність процесуального складника права банкрутства.

3. Звернено увагу, що ст. 206 Акта неспроможності: вимагає наявності прямого умислу у вчиненні шахрайства; встановлює «період недовіри» у часовому проміжку у 12 місяців до відкриття провадження у справі про неспроможність; встановлює мінімальний розмір вартості приховуваного чи знищеного майна для настання кримінальної відповідальності (500 фунтів стерлінгів).

4. Наголошено на наявності певних складів злочинів, які законодавець кваліфікує у сфері неспроможності: фраздаторні правочини; перешкоджання процедурі неспроможності; фальсифікація бухгалтерії; зазначення неправдивої інформації; введення в оману кредиторів з метою отримання їхньої згоди на укладання будь-якої угоди.

5. Аргументується, що встановлена англійською судовою установою відсутність тягара переконання (*persuasive burden*) у випадку ч. 4 ст. 206 Акта неспроможності, безумовно, свідчить на користь дотримання презумпції невинуватості та має отримати позитивну

оцінку. Обвинувачений має надати докази відсутності шахрайства у своїх діях, якщо хоче використати наведений, зокрема, в зазначеній нормі захист.

6. Доводиться, що сам по собі обов'язок доказування (*evidential burden*) не є порушенням презумпції невинуватості, однак покладання судовою практикою в Англії обов'язку доказування відсутності умислу в деяких злочинах у сфері неспроможності є беззаперечним порушенням вказаної презумпції.

7. Доводиться, що ст. 993 Акта компаній та ст. 213 Акта неспроможності у разі відкритої процедури неспроможності є суцільним механізмом та діють взаємопов'язано.

У випадку неспроможності має місце загрозливий фінансовий стан боржника, тому можуть бути заявлені додаткові вимоги, які пов'язані саме з його шахрайською діяльністю. Таким чином, добросовісні кредитори неплатоспроможного боржника не мають нести негативних наслідків, пов'язаних із його недобросовісною діяльністю, тому можливість покладення обов'язку відшкодування збитків на винних осіб є правильною та справедливою.

8. Звертається увага, що, на відміну від регулювання у процедурі неспроможності юридичних осіб, для фізичних осіб англійський законодавець передбачає інше формулювання із застосуванням лінгвістичної конструкції "*if he proves*" (тобто, якщо ця фізична особа доведе).

9. Аргументується, що кримінальна відповідальність у процедурі неспроможності в Англії має дуалістичний характер, оскільки у випадку процедури банкрутства фізичних осіб англійський законодавець установлює окрему правову систему із власною судовою практикою.

Список використаних джерел:

1. Insolvency Act 1986. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/45/contents>
2. Fox D.W. Criminal Liability under the Insolvency Act 1986. *The Journal of Criminal Law*. Volume 51, Issue 2, May 1987. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/002201838705100206#corecollateral-purchase-access>
3. Поляков Р. Б. Кримінальна відповідальність у сфері неспроможності в Німеччині. Правові новели №/2025, С. 399-409. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/25_2025/53.pdf
4. Cockerton L. Directors Offences in Liquidation. URL: <https://www.dcabr.co.uk/articles/directors-offences-in-liquidation>
5. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n3917>
6. Про Державний бюджет України на 2025 рік : Закон України № 4059-IX від 19 листопада 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>
7. Судове рішення Апеляційного суду Англії та Уельсу у кримінальних справах (номер цитування [2004] EWCA Crim 1025) у справах 200206679 B5; 200204468 D5; 200204469 D5; 200306081 C5; 200400948 B5; 200304202 C4 від 29 квітня 2004 р. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Crim/2004/1025.html>
8. Судове рішення Апеляційного суду Англії та Уельсу у кримінальних справах (номер цитування [2011] EWCA Crim 728) у справі 20105676 B1 від 25 березня 2011 р. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Crim/2011/728.html>
9. Судове рішення Апеляційного суду Англії та Уельсу у кримінальних справах (номер цитування [2001] EWCA Crim 2845) у справі 2001/4788/S3 від 19 грудня 2001 р. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Crim/2001/2845.html>
10. Human Rights Act 1998. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents>
11. Hamer D. The presumption of innocence and reverse burdens: A balancing act. *Cambridge Law Journal*. 66(1), March 2007. P. 142–171.
12. Allen J. Rethinking the relationship between reverse burdens and the presumption of innocence. *The International Journal of Evidence & Proof*. Volume 25, Issue 2, April 2021. P. 115–134.
13. Glover R. Codifying the Law on Evidential Burdens. *The Journal of Criminal Law*. Volume 72, August 2008. P. 305–312.

14. Companies Act 2006. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents>
15. Судове рішення Верховного Суду Великої Британії від 7 травня 2025 р. [2025] UKSC 18. URL: <https://www.bailii.org/uk/cases/UKSC/2025/18.html>
16. McCarthy M., Khan R., Stubbs M. Liability & Limitation in the Supreme Court – Bilta (UK) Ltd (in liquidation) v Tradition Financial Services Ltd. URL: <https://www.mishcon.com/news/liability-and-limitation-in-the-supreme-court-bilta-uk-ltd-in-liquidation-v-tradition-financial-services-ltd>
17. Rainford H. Bilta v Tradition: Third parties now within reach of section 213 of the Insolvency Act. URL: <https://www.debenhamsottaway.co.uk/news/2025/07/bilta-v-tradition-third-parties-now-within-reach-of-section-213-of-the-insolvency-act/>
18. Husain E. Bilta (UK) Ltd (in liquidation) and others (Respondents) v Tradition Financial Services Ltd (Appellant); Nathanael Eurl Ltd (in liquidation) and another (Appellants) v Tradition Financial Services Ltd (Respondent). URL: <https://gatehouselaw.co.uk/bilta-uk-ltd-in-liquidation-and-others-respondents-v-tradition-financial-services-ltd-appellant-nathanael-eurl-ltd-in-liquidation-and-another-appellants-v-tradition-financial-services-ltd/>
19. Louth Ch., Holtby K. Section 213 Insolvency Act 1986 – Fraudulent Trading: A stark warning to those who fan the flames of fraud. URL: <https://www.humphrieskerstetter.com/article/section-213-insolvency-act-1986-fraudulent-trading-a-stark-warning-to-those-who-fan-the-flames-of-fraud/>
20. Smith J., Baker Ch. Bilta v Tradition – fraudulent trading claims against professionals: a new avenue of recovery? URL: <https://www.4newsquare.com/bilta-v-tradition-fraudulent-trading-claims-against-professionals-a-new-avenue-of-recovery/>
21. Lockhart J. UK Supreme Court’s landmark judgment in Bilta v Tradition Financial Services. URL: <https://www.brabners.com/insights/insolvency-restructuring/uk-supreme-courts-landmark-judgment-in-bilta-v-tradition-financial-services>
22. Fergusson A., McCann L., Scott A. Fraudulent trading and dissolution: key guidance from the Supreme Court. URL: <https://brodies.com/insights/restructuring-and-insolvency/fraudulent-trading-and-dissolution-key-guidance-from-the-supreme-court/>
23. Skudra H. Fraudulent trading as a creditor’s remedy – time for a rethink? *Amicus Curiae*. Issue 94, Summer 2013. P. 11–17.
24. Roche H. P., Hazlitt W. Bankruptcy Act, 1869; The Debtors Act, 1869; The Insolvent Debtors and Bankruptcy Repeal Act, 1869: together with the general rules and orders in bankruptcy, common law and in the county courts, with notes, references, and a very copious index. London : Stevens & Haynes law publishers, Bell Yard, Temple Bar, 1870. 381 p.

